

**GILAMDA NAQSH KOMPOZITSIYASINI HOSIL QILSIHDA IPAK VA JUN
IPLARINING TA’SIRI VA ULARNING FARQI**

Dots. Sh. Umarova, must.izl. M. Madaminova

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat institute

Annotatsiya. *Mazkur maqolada gilam mahsulotlarini ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan tabiiy ipak va jun iplarining xususiyatlari hamda ularning naqsh kompozitsiyasini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Ipak va jun iplarining tola tuzilishi, sirt xususiyatlari, rangni qabul qilishi, elastikligi, hajmdorligi va gilam yuzasida hosil qiladigan vizual effekti o‘zaro taqqoslanadi. Ipak ipining silliqligi va yorqinligi mayda, murakkab ornamentlarni aniq ifodalash hamda ranglarning jilosini kuchaytirishga yordam beradi. Jun iplarining tabiiy hajmdorligi, elastikligi va issiqlikni saqlash xususiyatlari esa gilamga yumshoqlik, zichlik va an’anaviy ko‘rinish beradi. Tadqiqot natijalari gilam dizaynini ishlab chiqishda ipning turini naqshning geometrik tuzilishi, rang yechimi va mahsulotdan foydalanish sharoiti bilan birgalikda tanlash zarurligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *gilam, ipak ip, jun ip, naqsh kompozitsiyasi, tabiiy tola, rang, ornament, to‘qimachilik, gilamchilik, estetik ko‘rsatkich.*

KIRISH

Gilamchilik to‘qimachilik sanoatining qadimiy an‘analarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtiruvchi muhim yo‘nalishlardan biridir. Bugungi kunda gilam mahsulotlariga qo‘yiladigan talab faqat ularning mustahkamligi, chidamliligi va foydalanish qulayligi bilan cheklanmaydi. Mahsulotning badiiy qiymati, ranglar uyg‘unligi, naqshlarning aniqligi, fakturasi va umumiy kompozitsion yechimi ham uning iste’mol qiymatini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi.

Gilamning tashqi ko‘rinishini shakllantirishda konstruktiv va texnologik omillar bilan bir qatorda, ishlatiladigan iplarning xususiyatlari ham katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, tabiiy tolalardan olinadigan ipak va jun iplarining o‘ziga xosligi gilam yuzasida naqshning ko‘rinishi, rangning ifodalanishi va fakturaning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ipak va jun iplaridan tayyorlangan bir xil naqshdagi gilamlar ham sirt ko‘rinishi jihatidan bir-biridan farq qilishi mumkin. Buning asosiy sababi tolalarning morfologik tuzilishi, sirtining silliqligi, yorug‘likni qaytarish xususiyati va hajmdorligidir. Shuning uchun naqsh kompozitsiyasini ishlab chiqishda ipning turi oldindan hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar tahlili. To‘qimachilik materialshunosligi bo‘yicha ilmiy manbalarda tabiiy tolalarning fizik-mexanik va optik xususiyatlari ularning mahsulotdagi ishlatilish sohasini belgilovchi omillardan biri sifatida qaraladi. Ipak tolasi yuqori darajada silliqligi va o‘ziga xos jilosi bilan ajralib turadi. Jun tolasi esa buramdorligi, elastikligi va hajmdorligi bilan tavsiflanadi.

Gilamchilikka oid tadqiqotlarda naqsh kompozitsiyasining sifati rang, ornament, rapport, faktura va material xususiyatlarining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liqligi qayd etiladi.

Shu nuqtai nazardan, ip tanlash jarayonini faqat sarf me'yori yoki texnologik qulaylik bilan emas, balki yakuniy badiiy natija bilan ham bog'lash zarur.

Mavjud ilmiy va o'quv manbalarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, ipak va jun iplarining gilam naqshiga ta'sirini alohida ko'rib chiqish bilan bir qatorda, ularni birgalikda qo'llash imkoniyatlarini ham o'rganish zamonaviy gilam dizayni uchun amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi va usullari. Tadqiqotning asosiy maqsadi ipak va jun iplarining gilam naqsh kompozitsiyasiga ta'sirini aniqlash hamda ularning estetik va texnologik xususiyatlarini taqqoslashdan iborat. Tadqiqotda taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va materiallarning vizual xususiyatlarini baholash usullaridan foydalanildi.

Tahlil jarayonida iplarning sirt tuzilishi, yaltiroqligi, hajmdorligi, rangni aks ettirish xususiyati, naqsh elementlarini ifodalash imkoniyati va gilam yuzasining umumiy fakturasiga ta'siri asosiy mezonlar sifatida qabul qilindi.

Ipak iplarining gilam naqsh kompozitsiyasiga ta'siri. Ipak ipi tabiiy oqsil tolalaridan olinadigan qimmatli to'qimachilik xomashyosi bo'lib, uning asosiy xususiyatlaridan biri silliq va yaltiroq sirtga ega ekanligidir. Ipak yuzasiga tushgan yorug'likning ma'lum qismi qaytishi natijasida gilamda ranglar yorqinroq va jozibadorroq ko'rinadi.

Ipak ipining nisbatan nozik va silliq tuzilishi murakkab naqsh elementlarini aniq ifodalashga imkon beradi. Ayniqsa, mayda geometrik ornamentlar, ingichka konturlar, o'simliksimon naqshlar va nozik rang o'tishlari mavjud bo'lgan kompozitsiyalarda ushbu xususiyat muhimdir.

Ipak ipidan foydalanilganda bir xil rangning turli yorug'lik sharoitlarida turlicha ko'rinishi mumkin. Bu hodisa gilam yuzasiga o'ziga xos jilo beradi va naqshning ayrim qismlarini vizual ravishda ajratib ko'rsatadi. Shu bilan birga, bunday effekt dizaynni ishlab chiqishda ranglarning o'zaro nisbatini puxta tanlashni talab etadi.

Ipak iplarining estetik xususiyatlari ularni dekorativ va yuqori badiiy qiymatga ega gilam mahsulotlarida qo'llash uchun qulay qiladi. Biroq ipakning nisbatan yuqori qiymati va texnologik jarayonda ehtiyotkorlikni talab qilishi mahsulotning tannarxiga ta'sir qiluvchi omillardan bo'lishi mumkin.

Jun iplarining gilam naqsh kompozitsiyasiga ta'siri. Jun gilamchilikda qadimdan keng qo'llanib kelinayotgan tabiiy tolalardan biridir. Jun tolalari tabiiy buramga ega bo'lib, ipga hajmdorlik va elastiklik beradi. Natijada jun ipidan tayyorlangan gilam yuzasi yumshoq, zich va hajmli ko'rinishga ega bo'ladi.

Jun iplarining fakturasi naqshning vizual qabul qilinishiga ham ta'sir qiladi. Ipakdagi kabi keskin va kuchli yaltirash o'rniga, junda ranglar ko'proq yumshoq va tabiiy ko'rinishda namoyon bo'ladi. Shu sababli an'anaviy, milliy va katta ornamentlarga asoslangan kompozitsiyalarda jun iplaridan foydalanish samarali natija berishi mumkin.

Jun tolasining elastikligi gilam yuzasining ekspluatatsion xususiyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, jun mahsulotlari issiqlikni saqlash xususiyati bilan ajralib turadi. Shu sababli jun ipi kundalik foydalanishga mo'ljallangan gilam mahsulotlari uchun ham amaliy ahamiyatga ega.

Ipak va jun iplarining asosiy farqlari

Ko‘rsatkich	Ipak ipi	Jun ipi
Sirt xususiyati	Silliq, yaltiroq	Yumshoq, hajmdor
Rangning ko‘rinishi	Yorqin, jilosimon	Yumshoq, tabiiy
Mayda naqshlarni ifodalash	Yuqori darajada qulay	Nisbatan cheklangan
Faktura	Nafis va silliq	Zich va hajmdor
Elastiklik	Yaxshi	Yuqori
Issiqlikni saqlash	Nisbatan past	Yuqori
Badiiy effekt	Hashamatli, jilo beruvchi	Tabiiy, an’anaviy
Qo‘llanish yo‘nalishi	Dekorativ va nafis gilamlar	An’anaviy va kundalik gilamlar

Naqsh kompozitsiyasini shakllantirishdagi o‘rni. Gilam naqsh kompozitsiyasi geometrik, o‘simliksimon, zoomorf, ramziy yoki aralash ornamentlardan tashkil topishi mumkin. Har bir naqsh turining vizual ifodasi ishlatiladigan ipning sirt va hajm xususiyatlari bilan bog‘liq. Mayda elementlarga boy kompozitsiyalarda ipning nozikligi va silliqdigi muhim bo‘lsa, yirik ornamentlarda ipning hajmdorligi va fakturasi katta ahamiyat kasb etadi.

Ipak ipi bilan ishlangan kompozitsiyalarda konturlar aniqroq ko‘rinishi va ranglar o‘rtasidagi kontrast kuchliroq sezilishi mumkin. Jun ipida esa ranglar yumshoqroq o‘tadi va naqsh yuzasi tabiiyroq fakturaga ega bo‘ladi. Shu sababli dizayner naqshni yaratishda ipning vizual imkoniyatlarini hisobga olishi kerak.

Ipak va jun iplarini bir kompozitsiyada uyg‘unlashtirish ham muhim yo‘nalishlardan biridir. Masalan, asosiy fon va yirik ornamentlarni jun ipida, ayrim kontur yoki mayda dekorativ elementlarni esa ipak ipida bajarish orqali faktura va yorqinlikning kontrastini hosil qilish mumkin. Bunday yechim mahsulotning badiiy ifodaliligini oshirishi mumkin.

O‘tkazilgan tahlil natijasida ipning turi gilamning nafaqat ekspluatatsion, balki badiiy-kompozitsion ko‘rsatkichlariga ham sezilarli ta’sir qilishi aniqlandi. Ipak ipining asosiy ustunligi uning silliqdigi, jilosi va ranglarni yorqin ko‘rsatish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Bu xususiyatlar murakkab naqshlarning aniq ifodalanishiga xizmat qiladi.

Jun ipining asosiy afzalligi esa uning tabiiy hajmdorligi, elastikligi, yumshoqligi va issiqlikni saqlash xususiyatlari bilan bog‘liq. Jun gilam yuzasiga an’anaviy va tabiiy ko‘rinish beradi. Shu bois material tanlovi mahsulotning funksional vazifasi va dizayn konsepsiyasiga mos ravishda amalga oshirilishi lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gilam naqshining sifatini faqat rang yoki ornament bilan baholash yetarli emas. Naqsh kompozitsiyasi, ipning sirt tuzilishi, rangning optik qabul qilinishi va gilam yuzasining fakturasi o‘zaro bog‘liq holda qaralishi kerak.

Xulosa. Ipak va jun iplarining gilamdagi naqsh kompozitsiyasiga ta’siri ularning fizik, mexanik va optik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq. Ipak ipining silliq va yaltiroq yuzasi naqshning aniqligi hamda ranglarning yorqinligini oshirishga yordam beradi. Jun ipining

hajmdorligi, elastikligi va yumshoqligi esa gilamga tabiiy faktura va an’anaviy ko‘rinish beradi.

Shunday qilib, murakkab, mayda va nafis ornamentli gilamlarni loyihalashda ipak ipining imkoniyatlaridan foydalanish, yirik va hajmdor naqshli, kundalik foydalanishga mo‘ljallangan mahsulotlarda esa jun ipining xususiyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq. Ipak va jun iplarini uyg‘unlashtirish orqali esa rang, faktura va naqshning vizual kontrastini kuchaytirish mumkin.

Kelgusida mahalliy xomashyodan foydalanib, ipak va jun iplarining turli nisbatlarida tajriba namunalari ishlab chiqish, ularning rang barqarorligi, yeyilishga chidamliligi va estetik ko‘rsatkichlarini kompleks baholash gilam mahsulotlari assortimentini kengaytirish uchun ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kadoh S.J. Textiles. – Pearson Education.
2. Sinclair R. Textiles and Fashion: Materials, Design and Technology. – Woodhead Publishing.
3. Lord P.R., Mohamed M.H. Weaving: Conversion of Yarn to Fabric. – Woodhead Publishing.
4. To‘qimachilik materialshunosligi bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv adabiyotlari.
5. Gilamchilik texnologiyasi va gilam mahsulotlarini loyihalash bo‘yicha o‘quv-uslubiy manbalar.
6. Tabiiy tolalarning fizik-mexanik va texnologik xususiyatlariga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar.